

معركة تنباکو

هوان پرده تجارت تنباکوی ایران با مصر

۱۸۹۷-۱۹۱۹

دکتر کریم سلیمانی دهکردی

۱۳۹۸

۷۴۰

مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی

معركة تنباکو، میان پرده تجارت تنباکوی ایران با مصر ۱۹۱۹-۱۸۹۷
دکتر کریم سلیمانی دهکردی

ویراستار: مهدی عباسی
حروف نگار و صفحه‌آرا: فریبا باباخانی
طراح جلد: امیرشاهرخ فریوسفی
ناظر چاپ: صفر ممیزاد
چاپ اول: ۱۳۹۸
شمارگان: ۵۰۰
قیمت: ۳۰۰,۰۰۰ ریال

کد فوق از کتابخانه شهید بهشتی محفوظ است.

- سروشنامه: ساحای ده ردی، کریم، ۱۳۳۶ -
- عنوان و نام پدیدآور: معركة تنباکو: میان پرده تجارت تنباکوی ایران با مصر ۱۹۱۹-۱۸۹۷ / کریم سلیمانی دهکردی؛ ویراستار مهدی عباسی.
- مشخصات نشر: تهران: دانشگاه شهید بهشتی، مرکز چاپ و انتشارات، ۱۳۹۸.
- مشخصات ظاهری: ده، ۱۹۵ص.
- فروست: دانشگاه شهید بهشتی؛ ۷۲۰.
- شابک: ۹۷۸ ۹۶۴ ۴۵۷ ۴۴۶ ۷
- وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
- یادداشت: کتابنامه؛ نمایه.
- عنوان دیگر: میان پرده تجارت تنباکوی ایران با مصر، ۱۹۱۹ - ۱۹۰۷.
- موضوع: توتون -- ایران -- صنعت و تجارت -- تاریخ -- ۱۹۰۷ -- ۱۲۹۸؛ Tobacco industry -- Iran -- History -- 1897 -- 1919
- موضوع: ایران -- روابط خارجی -- مصر؛ Iran -- Foreign relations -- Egypt
- موضوع: مصر -- روابط خارجی -- ایران؛ Egypt -- Foreign relations -- Iran
- شناسه افزوده: دانشگاه شهید بهشتی، مرکز چاپ و انتشارات؛ Shahid Beheshti Publishing Center & University. Printing
- رده‌بندی کنگره: HD۹۱۴۶
- رده‌بندی دیویی: ۳۳۸/۸۲۶۳۳۷۱۰۹۵۵
- شماره کتابشناسی ملی: ۵۹۲۹۸۸۹

کد ناشر ۱۰۰۱۷۳۴

www.pub.sbu.ac.ir

unipress@mail.sbu.ac.ir

پیشگفتار.....	نه
مقدمه.....	۱
پیشینه تحقیق و معرفی منابع.....	۱
فصل یکم: جدال بر سر تنباکوی ایران؛ عصر پساجنیش تنباکو.....	۱۱
چالش‌های حقوقی عثمانی و مصر بر سر امتیاز تنباکوی ایران.....	۱۶
فصل دوم: صادرات تنباکو به مصر از ۱۸۹۸م/ ۱۳۱۶ق تا انقلاب مشروطه (۱۹۰۶م/ ۱۳۲۴ق).....	۲۷
انحلال امتیاز، شیء مصر به یک شرکت جدیدالتأسیس.....	۴۰
فصل سوم: از انقلاب مشروطه تا بمباران مجلس شورای ملی.....	۵۱
فصل چهارم: دوران اسناد داد و ستد غیر.....	۶۱
فصل پنجم: تجارت تنباکو از تأسیس مجلس دوم تا ۱۹۱۹/ ۱۳۲۷ق.....	۷۵
پرده آخر از تجارت تنباکو.....	۱۱۱
نتیجه‌گیری.....	۱۱۹
منابع.....	۱۲۵
۱. اسناد منتشر نشده.....	۱۲۵
الف) سازمان اسناد ملی ایران.....	۱۲۵
ب) مرکز اسناد وزارت امور خارجه ایران.....	۱۲۶
ج) اسناد اداره گمرک بندرعباس.....	۱۲۹
د) اسناد سازمان میراث فرهنگی بندرعباس.....	۱۲۹
۲. کتاب‌ها.....	۱۲۹
۳. مقالات.....	۱۳۱
۴. نشریات.....	۱۳۲
پیوست: اسناد.....	۱۳۳
نمایه.....	۱۹۱

پیشگفتار

پس از جنبش تنباکو که به واقع اعتراضی علیه اعطای امتیاز انحصاری خرید و فروش تنباکوی ایران به شهروندی انگلیسی به نام تالبوت بود، ناصرالدین شاه قاجار در برابر فتوای میرزا شیرازی تاب مقاومت نیاورد و امتیاز تالبوت را لغو کرد. دولت ایران در این واقعه به شدت سراسر شد؛ چراکه مجبور بود غرامتی سنگین به صاحب امتیاز انگلیسی بپردازد. تنباکو حالا دیگر به کالایی سیاسی بدل شده بود. پس از این رویداد مهم، دولت ایران امتیاز فروش تنباکو را به یک شرکت عثمانی واگذار کرد و همچنین با دولت مصر و سپس یک تبعه مصری، به نام خلیل خیاط پاشا، برای فروش تنباکو در کشور مصر، قرارداد واگذاری انحصاری منعقد کرد. شرکت تنباکوی عثمانی در قرارداد خود با دولت ایران، قرارداد ۱۸۹۲، اجازه داشت تا به کشور مصر نیز تنباکو بفروشد. به همین دلیل، این شرکت قراردادی با خلیل خیاط پاشا امضا کرد که به نمایندگی از شرکت، تنباکوی ایران را در مصر به فروش برساند. اما دولت ایران برخلاف قرارداد خود با شرکت تنباکوی عثمانی، در سال ۱۸۹۴ به طور موازی با خلیل خیاط قرارداد واگذاری انحصاری فروش تنباکو در مصر را منعقد کرد. این رفتار داری دولت ایران با صاحبان امتیاز تنباکو، چنان مرزهای حقوقی در مناسبات تجاری متقابل میان دولت ایران با شرکت تنباکوی عثمانی و خلیل خیاط پاشا را در هم فرو برد که بازتابی موقعیت تاریخی این کالا (تنباکو)، که پس از جنبش تنباکو جنبه سیاسی به خود گرفته بود، امری دشوار شد و این در حالی بود که دولت ایران تجارت با عثمانی و مصر را در سکوت کامل به پیش می برد. به همین دلیل درباره تجارت تنباکو با مصر، اطلاعات بسیار اندکی در منابع دست اول وجود دارد؛ این وقایع حتی در مطبوعات عصر انقلاب مشروطیت نیز کمترین انعکاس را یافته اند. بنابراین، اگر بگوییم محققان از تجارت تنباکوی ایران با کشور مصر بی خبر مانده اند، ادعای گزافی نکرده ایم.

کتاب *معرکه تنباکو* در واقع حاصل طرح پژوهشی با عنوان «صادرات تنباکوی ایران به مصر بر اساس اسناد نویافته ۱۹۱۹-۱۸۹۷» است که با حمایت معاونت پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی، در سال‌های گذشته به انجام رسید که بیشتر بر اسناد سازمان اسناد ملی ایران و آرشیو وزارت امور خارجه ایران اتکا داشت. نویسنده در ابتدا موفق شده بود حدود ۲۵۰ برگ سند را از سازمان اسناد ملی ایران استخراج و تصاویر این اسناد را دریافت کند که به نگارش دو مقاله علمی پژوهشی انجامید؛ اما پس از آن بود که با مراجعه پی‌درپی به آرشیو وزارت خارجه و با حمایت سخاوتمندانه جناب آقای دکتر قریشی، مسئول وقت آرشیو، تمامی اسناد پرونده تنباکو موجود در مجموعه اسناد نمایندگی ایران در قاهره و تصویر بیش از یک هزار برگ سند در اختیار نگارنده قرار گرفت که در همین جا لازم است مراتب سپاسگزاری خود را از آقای دکتر قریشی و در بر مسئولان آرشیو وزارت امور خارجه و نیز سازمان اسناد ملی، به جای آورم چراکه به واسطه بخش دوم اسناد، بسیاری از جنبه‌های تاریک و برجای‌مانده از تاریخ تجارت تنباکوی ایران، مدتی در این کتاب آشکار کرد. در خاتمه یادآوری و تأکید بر این حقیقت را نیز لازم می‌دانم: قراردادی که میان دولت ایران و شرکت تنباکوی عثمانی و نیز خلیل خیاط پاشا منعقد شد، به مراتب زیانبارتر از قرارداد تالوت بود. به عبارت دیگر، دستاورد جنبش تنباکومحور صرفاً به سیاستی داشت، در عمل و از نظر اقتصادی، هم برای دولت ایران و هم برای کشاورزان ایرانی زیانبار بود.

در پایان از مسئولان دانشگاه شهید بهشتی و دانشکده ادبیات و علوم انسانی این دانشگاه برای حمایت از چاپ کتاب *معرکه تنباکو*، کمال سپاس را دارم.

کریم سلیمانی دهکردی

زمستان ۹۸